

A KÜLÖNBÖZŐ TÍPUSÚ KÖNYVTÁRAK KÖZÖTTI EGYÜTTMŰKÖDÉS

J. N. ALLEN*

A tanulás életünk végéig tartó folyamat. Számomra a tudós, a kutató fogalmában benne foglaltatnak mindazok, akik bármilyen státusban és körülmények között – függetlenül attól, hogy mióta és milyen módon – törekednek az ismeretszerzésre és a tájékozódásra. Ezt a kérdést más-más korokban másképpen értelmezik, és az ebből fakadó igények is különbözőek. Nemcsak arról szólok majd, aki teljes munkaidejében kutat, hanem arról is, aki csak idejének egy részét fordítja erre, a levelező képzésben résztvevő diákról és az önművelő felnőttről. Főöslegesen elismételni, milyen előnyökkel jár a tudós számára, ha élhet a különböző típusú könyvtárak együttműködő hálózatának szolgáltatásaival. Talán elegendő lesz annyit mondani, hogy a könyvtáros szemszögéből nézve az együttműködés az önvédelmet, vagy az önfenntartást szolgálja. Az információ iránti igény nő, ugyanakkor a könyvtári dokumentumok beszerzése, tárolása, visszakeresése egyre költségesebb és szolgáltatásainknak szigorú pénzügyi korlátozások szabnak határt. Soha sem volt fontosabb, hogy a társadalom valamennyi könyvtári erőforrását hatékonyan kihasználjuk, és így olyan teljesítményt nyújtsunk, amelyekre önmagában bármely könyvtár vagy akár könyvtárak egy csoportja képtelen lenne. Az USA-ban már jó ideje felmerült, hogy célszerűen kellene hasznosítani azt a gazdag tudományos kutatási és ismeretterjesztő kapacitást, amely az ország könyvtár- és tájékoztatásügyében rejlik. Emiatt indították azt az országos programot, amelynek lényege, hogy valamennyi könyvtár – típusától függetlenül – együttesen alkotja azt az alapot, amelyre egy országos hálózat építendő.

Magyarországon 1981-ben a művelődési miniszter új rendeletet adott ki a könyvtárközi kölcsönzésről. Ez kimondja, hogy a könyvtári szolgáltatások igénybevétele állampolgári jog, és előírja a könyvtárak együttműködési kötelezettségét.

Az Egyesült Királyságban az elmúlt évben jelent meg a Közoktatási és Tudományos Minisztérium "A könyvtárak és tájékoztatási szolgáltatások fejlesztése" című jelentésének második része "Országos együttműködés" címmel. Ez azt elemzi, hogy miképpen ösztönözhető és támogatható a könyvtári és tájékoztatási hálózat, hogyan javítható a helyi, regionális és országos együttműködés.

A kormányzat szintjén tehát szemmel láthatólag elfogadják azt a koncepciót, hogy egy-egy ország könyvtári és tájékoztatási potenciáljának egésze jelenti a nyilvános információk közszolgáltatás alapját. Ez nem áll ellentétben az egyes könyvtárak közvetlen használói igényeinek elsődlegességével, hanem azt a felismerést tükrözi, hogy a könyvtárak kölcsönösen függenek egymástól állományuk és szakmai felkészültségük tekintetében, és hogy sok könyvtári dokumentum kihasználtsága rendkívül alacsony fokú.

*Kelet-Sussex megyei könyvtárigazgató

Az együttműködő hálózatok formái, fajtái és jellegzetességei természetesen függenek az ország méretétől, a népesség megoszlásától, a politikai és társadalmi tudat állapotától, a műszaki fejlettségtől és a könyvtárügy fejlődésének történeti háttérétől. A kelet-európai országok erősen strukturált, hierarchikus rendszerei jelentősen eltérnek a hálózatoknak attól a sokféleségétől, amelyek az idők folyamán Nyugat-Európában és az USA-ban kialakultak. De akármilyen is a rendszer, a változtatási vagy javítási javaslatoknak a kurrens igényekhez kell igazodniuk, és teljesíthető követelményeket kell támasztaniuk. Mindig fennáll a veszély, hogy egy rendszer öncélúvá válik és az is marad valamilyen rosszul értelmezett "közélcél" érdekében. Ezt a közélcélt már az induláskor gondosan meg kell határozni, és a szolgáltatást folyamatosan ráfordítás-haszon elemzésnek kell alávetni.

Mindannyian jól ismerjük az együttműködés hagyományos formáit (címtárak, központi katalógusok, könyvtárközi kölcsönzés, közös szállítás, fordításjegyzékek, megosztott gépi katalogizálás), amelyekkel igyekszünk jobban kihasználni erőforrásainkat; egybehangolni állománygyarapításunkat, bizonyos dokumentumfajtákat közösen szerzünk be és tárunk fel, kooperálunk a tárolásban és a személyzet kiképzésében stb.

De mindezek a tevékenységek önmagukban nem képeznek rendszert, s igen ritkán terveznek meg egy rendszert sajátlagosan azért, hogy a jelenlegi és jövőbeni igényeket a lehetőséghez mérten hatékonyan és gazdaságosan szolgálja. A munkatevékenységben, a szabadidő felhasználásában és az oktatásban beálló változások nálunk hatalmas lehetőségeket kínálnak. Egyidejűleg azonban meg kell határozni, mely szolgáltatásaink avultak el, mit szüntessünk meg annak érdekében, hogy az erőforrásokat azokra a helyekre csoportosíthassuk át, ahol a legnagyobb szükség van rájuk. Nincs értelme, hogy hatékonyan bár, de szükségtelen szolgáltatásokat működtessünk.

Egy egységes, különböző típusú könyvtárakat összefogó könyvtári hálózat, egy kooperatív rendszer kiépítésekor talán a legnagyobb probléma az, hogy különböző irányítási rendszerek léteznek egymás mellett, és hogy ugyancsak többféleképpen értelmezik egy adott könyvtár szerepét az együttműködésben. A nemzeti könyvtárak, a nemzetközileg elismert nagy tudományos könyvtárak joggal jelentik az utolsó mentsvárat, azaz azt a helyet, ahol – Alexander Wilson idézve – "a tudósok nemcsak abban bízhatnak, hogy az állomány tartalmazza a ritka kincseket, hanem abban is, hogy megkapják a szakszerű segítséget ahhoz, hogy ezek napvilágra is kerüljenek." E könyvtárak már nyújtanak bizonyos közvetlen szolgáltatásokat a használóknak, de ügyelniük kell arra, hogy a használói igények változásai tükröződjének a gyűjteményeikben és szolgáltatásaikban. Aki még messzebbre tekint, az a használók véleményének kikérését hangsúlyozza. Ez talán nehezebben valósítható meg ezekben a könyvtárakban mint másutt. De nem sikeresebben valósítják-e meg e nagy könyvtárak céljait, ha más könyvtárakkal szorosan együttműködve, velük konzultálva tevékenykednek?

Az egyetemi és főiskolai könyvtárak saját nézetük szerint kialakult szerep- és használói körrel rendelkeznek. Állományukat különösen a széles körű kiadványcsere gazdagítja, valamint az, hogy együttműködési csoportokban vesznek részt, és mind bel-, mind külföldi partnerintézményekkel tartanak fenn kooperációs kapcsolatot. Ugyanez elmondható a szakkönyvtárakról, amelyek kisebb és jobban behatárolt használói csoportokat szolgálnak ki. Nem lehetne mindezen csoportok körébe bevonni a részidős kutatót is, sőt

az egész társadalmat? A tudományos munka négy célját a Robbins-jelentés a következőképpen határozta meg: az általános intellektuális fejlődés elősegítése, a tudományok fejlesztése, a közös kultúra közvetítésében való részvétel, és a szakképzés. Minél komolyabban vesszük ezeket a célokat, annál kevésbé van értelme azt feltételezni, hogy csak az alatt a néhány év alatt kell érvényesülniük, amíg valaki felsőoktatási intézményben tanul. Ezeket a célokat sok ember tűzi maga elé, legyenek akár az oktatási intézmények falain belül, akár azokon kívül. Valami nem lenne rendjén felsőoktatási rendszerünkkel, ha nem bocsátana ki nagy számban olyan állampolgárokat, akik élénken és folyamatosan szeretnék fejleszteni szakmai képességeiket vagy bővíteni tudományos, művészeti és társadalmi ismereteiket.

Az utóbbi években a permanens művelődés fogalma is új dimenzióval bővült. Ennek oka részben a műszaki eljárások gyors változása, s hatásuk az emberek munkakörülményeire. Valószínűleg ez azért érvényesül ilyen hangsúlyosan, mert a fejlett országokban a gazdasági helyzet sok embert kényszerít foglalkozásának megváltoztatására pályája delén. A képzéshez való szabad hozzáférésnek ugyanolyan helyet kell kapnia a könyvtáros szakma gondolkodásában és tevékenységében, mint az információhoz való szabad hozzáférés ezt kiegészítő elvének. Ahogy nő a társadalomban a szakképzettek száma, nekünk, könyvtárosoknak számítanunk kell arra, hogy nőni fog a szolgáltatásaink iránti igény is. Szeretnék hinni abban, hogy az egyetemi, főiskolai és közművelődési könyvtárosok egyaránt felismerik, hogy kötelesek válaszolni erre az igényre. A használók érdekében intézmények közötti kapcsolatokat kell kialakítanunk, hiszen mindannyian felelősek vagyunk a közpénzekből létrehozott és fenntartott drága szolgáltatásokért, s azért is, hogy ezek teljes mértékben ki legyenek aknázva. Egy angol egyetemi könyvtárigazgató megfigyelte, hogy könyvtárban egy monográfiát évente átlagosan egyszer vesznek kölcsön, és hogy a kölcsönözhető monográfiáknak csak 6%-át kölcsönzik évente ötször vagy annál többször. Leírja, hogy az ülőhelyek átlagos kihasználtsága kb. 50%-os és hogy esténként, amikor a külső olvasók leginkább használnák a könyvtárat, a kihasználtság 10–15%-ra esik vissza. Vannak tehát kapacitások, amelyeket bőségben fel lehetne ajánlani a külső olvasóknak anélkül, hogy az egyetemi oktatók és hallgatók ellátása bármilyen hátrányt szenvedne.

A levelező hallgatók és a független kutatók ugyanazokhoz a forrásokhoz kívánnak hozzáférni, mint a főállású kutatók. Ezt ismerte el az USA országos könyvtári bizottsága egyik akciótervében: "minden egyén kapjon egyenlő lehetőséget a teljes információ-mennyiség (általa igényelt) részéhez való hozzáférésre . . . tekintet nélkül arra, hol lakik, milyen a szociális helyzete vagy fizikai állapota vagy intellektuális szintje."

Ha elfogadjuk a lehetőségek egyenlőségét, akkor azt hiszem, joggal merül fel, hogy a jelenleginél intenzívebben összpontosítsuk figyelmünket az egyéni tanulókra, az önképzésben résztvevőkre. Együttműködve kell javítanunk a tanulási módszerek elsajátítását. S ez az, amiben a közművelődési könyvtárak segíteni tudnak. Mivel már eleve fogékonyabbak a különböző korú és adottságú emberek tömeges igényei iránt, mint a főiskolai és az egyetemi könyvtárak, és közelebb vannak a társadalom valamennyi rétegéhez, vezető szerepet tölthetnek be az adott településen vagy régióban az oktatás lehetséges tényezőinek feltárásában és megszervezésében. Oktatási és konzultációs központokat hozhatnak létre rendszeres szolgáltatásaik részeként – tanácsokat adva a jövőző kutató-

nak, elirányítva őket a megfelelő oktatási helyre vagy intézménybe, sőt saját programokat is szervezhetnek, ha szükséges. Eközben szoros kapcsolatot kell fenntartaniuk a területükön levő főiskolákkal és egyetemekkel, esetleg társulniuk kell velük közös képzési lehetőségek nyújtására.

Ezekben a helyi kezdeményezésekben, úgy érzem, nagy fejlesztési lehetőségek rejtlenek. E többcélú programokban egy behatárolt földrajzi terület – például egy nagyváros környéke – valamennyi könyvtára részt venne. Működésüket egy kis létszámú koordinációs bizottság irányítaná, és csak csekély mértékben lenne szükség központi irányításra vagy pénzügyi támogatásra. A különböző könyvtárak munkatársai között konstruktív és egymást kölcsönösen segítő együttműködés bontakozhatna ki. Nem dokumentum-központú, hanem inkább használó-központú szolgáltatást nyújtanának. Sokat tehetnének az egyes könyvtári dolgozók elszigeteltségének megszünetetéséért. Felszámolnák az intézményi korlátokat is – nemcsak a használók, hanem a személyzet javára is.

Ne áltassuk magunkat azzal, hogy potenciális használóink nem ütköznek korlátokba! Ezzel kapcsolatban egy, a sheffield-i könyvtárközi együttműködésről a 70-es évek közepén született tanulmány érdekes gondolatot vet fel. A város felsőoktatási intézményeiről szólva ezt írja: "A könyvtárak katalógusai között viszonylag kismértékű az átfedés; a bibliográfiai és a tájékoztatói állomány duplikációja sem jelentős; a legtöbb folyóiratcím csak egy könyvtárban található meg; a kurrens beszerzések közötti átfedés valóban nagyon csekély mértékű; ennek ellenére: jóllehet az oktatás, kutatás és tanulás során valamennyi intézményben igény merült fel a többi könyvtár használatára, tényleges felkeresésükre, illetve igénybevételükre – a közművelődési könyvtárat kivéve – ritkán került sor."

Itt merül fel az a tényező, amely jelzi a közművelődési könyvtárak szerepét: e könyvtárak, ha úgy tetszik, a tudomány útjelzői lehetnek. A döntő tényező a hozzáférés. A könnyű hozzáférés. Fizikai és szellemi szempontból egyaránt. A sheffield-i példában az egyes könyvtárak fizikai hozzáférhetősége nem lehetett gond, hiszen valamennyi könyvtár a város területén volt. Mégis, a közművelődési könyvtárat kedvelték jobban, még az oktatási intézmények rendes hallgatói is. A képzés egyéb formáiban résztvevők számára, az a gyanúm, jelentősebb a szellemi korlát, amely meggátolja az egyetemi könyvtárba való bejutást. Manapság a közművelődési könyvtárak már nem hivatal-jellegűek. Az utca embere azt mondja: olyan, mint mi, s nem azt, olyan mint ők. Ismerős hely, gyermekként gyakran látogatták, szüleikkel vagy iskolatársaikkal. Ültek a padlón és hallgatták a mesét.

Visszatérve a kutatókra és a jövődő kutatókra, a hozzáférés fizikai gátjai természetesen a falusi környezetben tűnnek a legjelentősebbnek. Az Egyesült Királyságban az 1981-es népszámlálás előzetes jelentése kimutatta, hogy nagymértékű a városokból való kitelepülés. A hozzáférés problémái és az útmutatás iránti igény tehát valószínűleg nőni fog. Növekedni fog a közművelődési könyvtárosok szerepének fontossága is. Nekik kell vállalniuk azt a feladatot, hogy hozzásegítik az embereket az egyetemi és egyéb könyvtárak használatához, mégpedig úgy, hogy az minél hasznosabb legyen számukra és minél kevésbé zavarja azoknak a könyvtáraknak a tevékenységét.

A használók képzéséről még szó lesz tanácskozásunkon a későbbiekben, ezért most csak a közművelődési könyvtárak hálózatának kiterjedtségét és az ebből következő könnyű hozzáférhetőségüket szeretném kiemelni. E hálózat széles alapjain sok-sok egyedi információs pont kínálja magát, amelyek eligazítanak a lehetőségek között, ismerik azok előnyeit és hátrányait, s elvezetnek más tájékoztató intézményekhez is.

Ezen a ponton szeretnék kissé elidőzni az elektronika korszakának egyik jelenségén, amely valószínűleg hatással van a kutatókat szolgáló könyvtári együttműködés hagyományos formáira. Nekünk könyvtárosoknak, mint információközvetítőknak és a rendelkezésünkre álló gyűjtemények, katalógusok, bibliográfiák stb. felhasználóinak egyaránt át kell értékelnünk szerepünket, mivel az elektronikus munkahely egyre hétköznapiabbá válik a tájékoztatási munkában. Az Egyesült Királyságban a kormány tudatos döntésének eredményeként a számítógép megismerése és a terminálok kezelése iskolai tananyag lett. A gyerekek már másképp tekintenek a tájékoztatás technológiájára, mint szüleik, és gyakorlati készségeik változásokat idéznek majd elő a meglévő rendszerek és módszerek terén is. Az idő előrehaladtával az emberek egyre több munkakörben találják magukat elektronikus munkahelyen. A háztartási és üzleti tranzakciókat, a hivatali kommunikációt, a kapcsolódást és az információszerezést bárki otthonából bonyolíthatja le. Nem lesz jelentősége az információforrástól való távolságnak, a szükséges forrás, illetve maga a szöveg azonnal lehívható, sokszor szakképzett közvetítőre sem lesz szükség. A referenzkönyvtáros és a könyvtárközi kölcsönzés ügyintézője ugyanúgy feledésbe merül, mint a lámpagyújtogató, vagy a lovász.

Igaz vagy sem? Fenyegetés vagy nagy ígéret? Inkább olyan izgalmas kihívás, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Első lépésben a szervezett online keresésben kell együttműködve úttörő munkát végezni. A kis könyvtárak, amelyek saját erőből nem lennének erre képesek, ily módon legalább megoszthatják a kockázatot és a felelősséget.

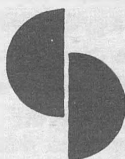
Az együttműködés emberi tényezőivel kapcsolatban az a kérdés merül fel bennem, hogy mi is valójában a könyvtáros szakma lényege. Semmiképpen sem a műszaki szakismeretek felhalmozása vagy az emberiség tudásának osztályozására és visszakeresésére szolgáló rendszerekkel való intellektuális játszadozás. Hanem a szolgáltatás. És ahhoz, hogy az embereket fantáziával szolgáljuk ki, meg kell próbálnunk megérteni igényeiket. Valóban olyan szolgáltatásokat nyújtunk-e, amilyenekre a jövőben szükségük lesz? A sikeres könyvtár titka nem az, hogy becsalogassa az embereket, hanem, hogy elbocsássa őket, de elégedetten! Ne feledjük azt sem, hogy néha az általunk nyújtott információ tartalma kevésbé fontos, mint az a mód, ahogyan adjuk. Amellett, hogy a használókat megértjük, szeretném felhívni a figyelmet arra is, hogy egymást is értsük meg. A sikeres együttműködés alapvető tényezője – különösen ha különböző típusú könyvtárakról van szó – az érintett könyvtárak dolgozói közötti jó munkakapcsolat. A megfelelő emberek még egy rossz rendszert is képesek működtetni, de a legjobb rendszer is működésképtelen, ha nem megfelelő emberek üzemeltetik. A motiváció mindennél fontosabb, s igazi motivációt a jó képzés ad. A közös vállalkozásokba fogó különböző könyvtárak személyzetét közösen kell felkészíteni a feladatra. Az eddiginél sokkal több időt kell fordítani arra, hogy megismerjék a könyvtárakon és településükön kívüli forrásokat. Hasznosnak bizonyulhat a munkatársak szervezett cseréje is.

Zárójelben jegyzem meg, hogy véleményem szerint a világ nagy nemzetközi könyvtári szervezete, az IFLA talán többet is tehetne a különböző típusú könyvtárak együttműködésének előmozdítására. Minthogy szakkönyvtári, közművelődési könyvtári, nemzeti könyvtári stb. divíziókra tagolódik, együttműködési programjai is e csoportokon belül maradnak.

Az Egyesült Királyságban a könyvtárakat finanszírozó intézmények sokfélesége egyszerre erősíti és gyengíti az együttműködést. Ha lehetőségünk volna újrakezdeni, bizonyosan úgy szerveznék a könyvtári szolgáltatások rendszerét, hogy elősegítsük mind a felsőoktatási, mind a közművelődési könyvtárak egymásrataltságát, és lehetővé tegyük a tudományos gyűjtemények használatát azok számára is, akik nem feltétlenül kapcsolódnak közvetlenül a számukra szükséges dokumentumot birtokló intézményhez. De az a gyanúm, hogy még a tervgazdálkodást folytató országokban is nehezíti a külső használók beengedését és kiszolgálását, hogy nehézségek vannak még az intézmény saját munkatársai igényeinek kielégítése terén is, és a költségvetés is korlátozott. Mindemellett, az egymásrataltságnak vagy az együttműködésnek azt is kell jelentenie, hogy hajlandók vagyunk fel-emelni a sorompókat a közérdek előtt.

Soha nem lesz könnyű feladat jó minőségű és hatékony együttműködést létrehozni a könyvtári szolgálat különböző ágai között. Olcsó sem lesz. A költséges vállalkozások pedig sohasem voltak annyira népszerűtleneek, mint manapság. De ha hiszünk abban, hogy a könyvtári szolgáltatások minősége befolyásolja a kutató által elért eredmények minőségét, akkor hitünk szerint kell cselekednünk: be kell láttatnunk gazdáinkkal a szolgáltatásaink hasznát. De olcsók voltak-e bármikor is a jó minőségű könyvtári szolgáltatások?

(Fordított: HEGYKÖZI Iлона)

NÉGY ANGOL HELYI RÁDIÓ MŰSORÁBÓL mintegy 10–10 órai, főként oktatási célra alkalmas anyagot átadnak az illető megyei könyvtárhálózatnak. A magnófelvételek kísérleti használatának (1983–1984) tanulságai alapján szélesebb körre is kiterjesztik majd ezt az akciót.

(Audiovisual Librarian, 1983. 1. no.)